

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: «Психологічні особливості гендерної соціалізації в молодшому
шкільному віці»

Виконала: студентка 2 курсу групи РО1-М17
спеціальності 013 Початкова освіта
Березовська Оксана Михайлівна
Керівник: Савицька О.В., кандидат психологічних
наук, доцент
Рецензент: Каньоса Н.Г., кандидат психологічних
наук, доцент

Кам'янець-Подільський-2018 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ	8
1.1 Феноменологія гендерного підходу в психології.....	8
1.2 Теоретичні підходи до тлумачення соціалізації особистості в сучасній психологічній науці.....	17
1.3 Чинники, джерела та агенти гендерної соціалізації молодшого школяра.....	25
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	35
2.1 Організація та методи емпіричного дослідження	35
2.2 Гендерні уявлення та гендерні стереотипи дітей молодшого шкільного віку	39
2.3 Гендерні установки вчителів початкових класів та їх прояв в освітньому процесі	61
2.4 Гендерна орієнтації батьків у родинному вихованні молодших школярів	67
Висновки до розділу 2	69
РОЗДІЛ 3 ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	72
3.1 Теоретичне обґрунтування програми психолого-педагогічного супроводу гендерної соціалізації молодших школярів	72

3.2 Програми психолого-педагогічного супроводу гендерної соціалізації молодших школярів	77
Висновки до розділу 3.....	92
ВИСНОВКИ	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	99
ДОДАТКИ.....	105

ВСТУП

Актуальність дослідження. Прийняття Україною європейських цінностей передбачає реалізацію принципів гендерної рівності у всі сфери життя, забезпечення рівного доступу обох статей до освітніх, виробничих, культурних ресурсів тощо.

У сучасних умовах суспільного розвитку особливо актуальними є проблеми гендерної соціалізації особистості, прилучення її до загальнолюдських цінностей, значимих в усі століття й закріплених у культурно-історичному досвіді сучасного покоління. Сьогодні суттєвих змін зазнають традиційні поняття про гендерні ролі та особливості характеру чоловіків і жінок.

Гендерній соціалізації учнівської молоді притаманні суперечності між декларованою гендерною рівністю і реальною асиметрією соціальних і сімейних ролей, притаманних обом статям, а також між універсалізацією гендерних функцій, визнанням важливості суспільної діяльності жінок і стійкістю традиційних гендерних стереотипів у свідомості населення тощо. У такій ситуації зростає значущість виявлення психологічних особливостей гендерної соціалізації на всіх стадіях розвитку особистості. В контексті розширення євроінтеграційного простору воно виступає важливим чинником формування егалітарної поведінки хлопців і дівчат й забезпечення найповнішої самореалізації їх як особистостей у різних сферах суспільного життя.

У численних працях українських і зарубіжних учених більшою чи меншою мірою висвітлена освітня проблематика гендеру, а саме: гендерні аспекти навчання і виховання учнів (Н.П. Андропова, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, А. С. Дем'янчук, Є.П. Ільїн, Л.В. Мухоморіна, Т.М. Фіяло, О.С.Цокур та ін.); гендерна соціалізація молоді (Т.В. Горун, О.М. Кікінежді,

П.П. Горностай, Ю.Є. Гусєва, І.С. Клецина, І.А. Ковальчук, Т.О. Марценюк та ін.), гендерна рівність у шкільній освіті (Л.С. Кобелянська Т.В. Говорун, І. І. Цимбал та ін.); формування гендерної культури молоді (О.Б. Кізь, О.М. Кікінежді, О.Г. Лопухова та ін.); гендерні стереотипи поведінки хлопців та дівчат у сучасній школі (З.А. Хоткина, Л.С. Кобелянська та ін.); гендерний аналіз шкільних програм і курсів і гендерні стереотипи в підручниках (О.А. Константінова, Т.Б. Кітлова, А.В. Смірнова, О.Р. Ярская-Смірнова), гендерні аспекти управління в освіті (Н.Ю. Ерофєєва), гендерна освіта (О.І. Чеснокова) та інші.

Проблема оптимізації процесу соціалізації молоді залежно від статі є предметом гендерної психології, про що свідчать дослідження, присвячені саме методиці виховання гендерної культури серед учнів шкільного віку, ролі вчителя у формуванні культури міжстатевих стосунків, підготовці майбутніх спеціалістів до реалізації ідей гендерної рівності, формування гендерної компетентності батьків та педагогів.

Концепція виховання дітей і молоді в Україні передбачає виховання гендерної культури як одної з базових компонентів культури особистості. Гендерна культура припускає формування у дитини уявлень про життєве призначення чоловіка і жінки, властивих їм позитивних якостей і рисах вдачі; розкриття фізіологічних, психологічних і етичних особливостей хлопчиків-хлопців, дівчаток-дівчат; формування уявлень про чоловічу і жіночу гідність. Формування в індивіда гендерної ідентичності відбувається з моменту попадання його в соціум, де відбуваються перші спроби усвідомлення себе особистістю відповідної статі.

Актуальність гендерної проблематики, її недостатня розробленість у вітчизняній психології, об'єктивна потреба в теоретичному та практичному вивченні досвіду гендерної соціалізації учнів зумовили вибір теми дипломної роботи «Психологічні особливості гендерної соціалізації в молодшому шкільному віці».

Об'єкт дослідження — гендерна соціалізація, як компонент соціалізації учнів молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження — психологічні особливості гендерної соціалізації молодшого шкільного віку.

Мета дослідження — з'ясувати особливості гендерної соціалізації учнів молодшого шкільного віку та визначити можливі шляхи сприяння гендерній соціалізації та розширення гендерної компетентності педагогів, які доцільно використати в закладах освіти.

З цієї мети впливають такі **основні завдання** дипломної роботи:

1. Здійснити теоретичний аналіз гендерної проблематики в психології, визначити зміст понять «гендер», «гендерна соціалізація», описати особливості її формування в молодшому шкільному віці.

2. Емпірично дослідити особливості гендерної соціалізації молодших школярів, з'ясувавши особливості гендерних уявлень учнів молодшого шкільного віку, гендерні установки та гендерні уявлення педагогів та батьків.

3. Розробити програму психолого-педагогічного супроводу гендерної соціалізації молодшого школяра.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення теорії пізнання про взаємозв'язок діяльності, свідомості й особистості; культурно-діяльнісної концепції соціалізації особистості (В. В. Москаленко та В. Т. Циба); гендерні дослідження освітніх процесів (Л.С. Кобелянська, Н.П. Андропова, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, А.С. Дем'янчук, І.І. Цимбал, З.А. Хоткина та ін.).

Досягнення поставленої мети, виконання конкретних завдань дослідження забезпечили застосовані у ньому комплекс **методів**: *теоретичні* — аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння для розкриття сутності та визначення базових понять досліджуваної проблеми, структурування для виявлення психологічних особливостей гендерної соціалізації; *емпіричні* — спостереження, опитування, тестування, констатувальний експеримент для вивчення гендерних уявлень та гендерних

стереотипів дітей молодшого шкільного віку, гендерних установок вчителів початкових класів, гендерної орієнтації батьків у родинному вихованні молодших школярів; *кількісної обробки даних* — визначення відсоткових співвідношень, якісна інтерпретація та змістове узагальнення емпіричних даних. Вірогідність результатів забезпечили теоретична обґрунтованість основних положень дипломної роботи та використання комплексу методів, адекватних об'єкту, предмету дослідження й зумовлених його метою та завданнями.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що її висновки і пропозиції дають змогу забезпечити психолого-педагогічний супровід гендерної соціалізації молодшого школяра. Матеріали дипломної роботи можуть бути використані для підготовки інформаційних матеріалів, які сприятимуть реалізації принципів гендерної рівності в освітній системі, а також при створенні підручників, посібників, методичних рекомендацій, програм, лекційних курсів та впровадженні спецкурсів і спецсеминарів з гендерної психології, психологічних тренінгів гендерної ідентичності та гендерної компетентності.

Апробація результатів. Основні положення і висновки дипломного дослідження висвітлювалися у доповіді на II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Від творчого педагога до творчої дитини: гармонія партнерської взаємодії педагога з дитиною» (22-23 жовтня 2018 року, м. Кам'янець-Подільський).

Публікації. За темою дипломної роботи опубліковано 1 наукову працю (тези конференцій).

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (72 найменувань) та 5 додатків. Вона містить 2 таблиці. Загальний обсяг дипломної роботи становить 112 сторінок, основний текст викладений на 96 сторінках.

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретико-емпіричних результатів дослідження психологічних особливостей гендерної соціалізації в молодшому шкільному віці дає підстави зробити наступні висновки:

1. Вивчення теоретико-методологічних підходів до проблеми гендерної соціалізації в молодшому шкільному віці дозволили встановити, що поняття «гендер» є міждисциплінарним. У психологічній науці «гендер» описується як соціально-психологічна стать людини принаймні двома групами чинників: соціальними (сукупністю соціальних очікувань гендерних ролей, норм і стереотипів) та особистісними (уявленням людини про те, якою вона є). Змістові складові гендерної ідентичності (або гендеру) розкриваються через категорії «маскулінності» (мужності) і «фемінності» (жіночності), які є нормативними уявленнями про соматичні, психічні, поведінкові властивості, притаманні чоловікам і жінкам.

Визначено, що основною теоретичною базою сучасних гендерних досліджень є теорія соціального конструювання гендеру, а також концепція гендера як стратифікаційної категорії й інтерпретації гендера як культурного символу. Виявлено, що різні школи та напрями зарубіжної психології (психоаналіз, теорії соціального наuczіння, теорія когнітивного розвитку, психологія статі) виділяються різні механізми становлення гендерної ідентичності (біологічний детермінізм; заохочення (позитивне підкріплення) і засудження (негативне підкріплення); самосоціалізацію, соціальні детермінанти, тобто соціальних очікувань суспільства і особливостей його культури).

Встановлено, що гендерна соціалізація, як вид соціалізації, є процесом засвоєння норм, правил поведінки, установок, що відповідають культурним уявленням про ролі, положення і покликання чоловіка і жінки в суспільстві .

а також є формуванням гендерної ідентичності і засвоєння гендерних ролей та формуванням психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям.

Процес гендерної соціалізації описано як процес, що зумовлюється і спрямовується різними соціальними і культурними чинниками (несвідомими та пасивними механізмами засвоєння культури; вплив сім'ї, школи, позашкільних громадських та релігійних організацій, однолітків, засобів масової інформації).

2. Емпірично досліджено особливості розвитку гендерних уявлень молодших школярів, гендерних уявлень та стереотипів педагогів, які з ними працюють, та їх прояв у процесі взаємодії у системі «вчитель-учні», а також особливості гендерних установок батьків, що позначається на гендерній соціалізації їх дітей.

Емпіричне дослідження виявило, що існуюча соціокультурна ситуація передбачає виникнення нових моделей диференціації статевих ролей, які реалізують ідею «андрогінності»; нові смисли і цінності егалітарної системи починають відігравати визначальну роль у розвитку статевої ідентичності на даному етапі онтогенезі, цінності традиційної сім'ї, як правило, використовуються дитиною в ситуації соціального контролю, а також в умовах спонтанного визначення ціннісних орієнтацій. В ході емпіричного дослідження ми дійшли висновку, що педагоги дотримуються різних виховних стратегій в початковій школі. Водночас усвідомлення того, що в гендерній царині не все гаразд і в розподілі ролей в сім'ї та суспільстві загалом, формує готовність вчительства до поповнення знань, є вагомим аргументом на користь егалітарного самовизначення.

Встановлено, що серед педагогів, які, згідно з результатами опитування, підпали під окреслення типу тих, які поділяють традиційні гендерні орієнтації, виявлено чимало початківців, які роблять перші кроки в професійній діяльності, що, на наш погляд, зумовлено, передовсім, труднощами поєднання сімейних та соціальних ролей,

Емпіричне дослідження дозволило виявити, що батьки дітей молодшого шкільного віку почуваються в питаннях гендерного самовизначення, а отже, і статевого виховання дітей, скоріше розгубленими, ніж прихильниками до традиційних чи егалітарних позицій. На чітких протилежних позиціях знаходиться незначна частина батьків. Батьки дітей молодшого шкільного віку гостро потребують гендерних знань. Зокрема тих, які розвінчують статеві стереотипи щодо наперед визначеного призначення чоловіка та жінки у суспільстві та сім'ї.

3. Розроблено нами програма психолого-педагогічного супроводу гендерної соціалізації молодшого школяра включає три самостійні блоки: блок 1 – програма «Основи гендерної рівності» для розвитку та корекції гендерних уявлень та стереопитів молодшого школяра; блок 2 – програма сприяння розвитку гендерної компетентності педагогів та вихователів; блок 3 – програма гендерної просвіти батьків.

У структурному плані програма психолого-педагогічного супроводу гендерної соціалізації молодшого школяра містить систему виховних заходів та занять, анімаційних лекцій для учнів молодшого шкільного віку, психологічний тренінг для вчителів, тематичний відеолекторій для вчителів та батьків, а також бесіди, диспути та лекції для батьків.

Створена нами програма психолого-педагогічного супроводу гендерної соціалізації орієнтована на зміну агентів (педагогів, батьків) гендерної соціалізації молодших школярів шляхом корекції гендерних уявлень, подолання гендерних стереотипів, розвитку їх гендерної компетентності, а також на формування світогляду учнів початкових класів, вільного від гендерних упереджень, сприяння становленню гендернонесхематизованих дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.
2. Айвазова С. Гендерное равенство в контексте прав человека. пособие. – Москва : Эслан, 2001. 76 с.
3. Алешина Ю.Е., Лекторская Е.В. Ролевой конфликт работающей женщины. *Вопросы психологии*. Москва, 1989. № 5. С. 80-88.
4. Алешина Ю.Е., Волович А.С. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины. *Вопросы психологии*. Москва, 1991. № 4. С.74-82.
5. Ананьев Б. Г. О человеке как объекте и субъекте воспитания. Москва : Педагогика, 1980. Т. 2. С. 10-127.
6. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды в 2-х т. Т.2. Москва: Педагогика, 1980. 288 с.
7. Андреевкова Н.В. Проблемы социализации личности. *Социальные исследования*. Вып. 3. Москва, 1970. 280 с.
8. Андропова Н.П. Содержание воспитания младших школьников (гендерный аспект). *Гуманитарные и социально-экономические науки*. Москва , 2006. № 8. С. 73 – 76.
9. Арутюнян М.Ю. Гендерный анализ концепции психологии творчества. Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям «Валдай-96». Москва: МЦГИ, 1997. С.136-141.
10. Белинская Е.П., Тихомандрицкая О.А. Социальная психология личности. Москва : Аспект Пресс, 2001. 301 с.
11. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. Москва : РОССПЭН, 2004. 336 с.
12. Бендас Т.В. Гендерная психология: учеб. пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 430 с.

13. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург : прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. 320 с.
14. Бодрова В.В. Работа или семья: что важнее для современной женщины? *Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям «Валдай-96»*. Москва : МЦГИ, 1997. С.97-100.
15. Большой толковый социологический словарь / под ред. Дэвида Джери, Джулии Джери. пер. с англ. В 2 т. Москва : Вече 1999. 544 с.
16. Бороденко М.В., Колясникова М.В., Петровский В.А. Феномен гетерогенности пола. *Мир психологии*. Москва : 2001. №4. С.45-56.
17. Воронина О.А. Введение в гендерные исследования. *Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям «Валдай-96»*. Москва: МЦГИ, 1997. С.29-34.
18. Воронина О.А., Клименко Т.А. Гендер и культура. *Женщины и социальная политика: гендерный аспект: сборник* / отв. ред. З.А. Хоткина. Москва : Ин-т соц-экон. Проблем народонаселения РАН, 1992. С.10-22.
19. Вулф Н. Миф о красоте. Как представления о красоте используются против женщин. *Иностранная литература*. Москва :1995. № 3. С. 219–236
20. Гендерные аспекты массовой коммуникации. *Гендер как интрига познания* / сост. А. Кирилина. Москва : Изд-во Рудамино, 2000. С. 47-87.
21. Гидденс Э. Социология. Москва :Эдиториал УРСС, 1999. 630 с.
22. Говорун Т.В. Соціалізація статі та сексуальності : монографія . – Тернопіль : Навчальна книга –Богдан, 2001. 240 с.
23. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Стать та сексуальність : Психологічний ракурс. Тернопіль: Нова книга - Богдан, 1999. 383 с.
24. Горностай П.П. Ресурсы женственности и мужественности. *Журнал практического психолога*. Киев : 2003. № 6. С. 51-55.
25. Горностай П.П. Социализация личности и психологические роли. *Теоретические и прикладные вопросы психологии (материалы юбилейной конференции «Ананьевские чтения-97»)*. Вып. 3. Ч. 1. Санкт-Петербург, 1997. С. 325-330.

26. Гусева Ю.Е. Гендерная социализации. *Практикум по гендерной психологии* / под ред. И.С. Клёциной. Санкт-Петербург : Питер, 2003. С.85 – 90.

27. Дем'янчук А. С. Сучасні тенденції виховання: гендерний аспект. *Проблеми освіти : наук. зб. / кол. авт. – Київ : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2009. Вип 58. Ч. 2. С. 17-20.*

28. Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві до 2010 року.

29. Джин Х. Блок. Влияние дифференцированной социализации на развитие личности мужчин и женщин. Пайнс Э., Маслач К. *Практикум по социальной психологии*. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С.168 – 182.

30. Еноколопов С.Н., Дворянчиков Н.В. Концепции и перспективы исследования пола в клинической психологии. *Психологический журнал*. Москва, 2001. Т.22. № 3. С.110-115.

31. Жеребкина И.А. Феминистическая теория 90-х годов: проблематизация женской субъективности. *Введения в гендерные исследования*. Ч.1: учеб.пособ. / под ред. И.А. Жеребкиной. Харьков : ХЦГИ; Санкт-Петербург : Алетейя, 2001. 708 с.

32. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. Санкт-Петербург : Питер, 2003. 544 с.

33. Каган В.Е. Когнитивные и эмоциональные аспекты гендерных установок у детей 3-7 лет. *Вопросы психологии*. Москва :2000. № 2. С.65-69.

34. Каган В.Е. Половая идентичность и развитие личности. *Обозрение психиатрии и медицинской психологии им.Бехтерева*. Москва, 1991. № 4. С.25-33.

35. Киммел М. Гендерное общество. Москва : РОССПЭН, 2006. 464 с.

36. Кікінеджі О.М., Кізь О.Б. Формування гендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2007. №8. С.64 – 67.

37. Кікінежді О.М. Гендерне виховання змалку. *Дошкільне виховання*. Київ, 2006. № 3. С. 10-13.
38. Клецина И.С. Гендерная социализация: уч. пособ.. Санкт-Петербург : РГПУ им. А.И. Герцена, 1998. 114 с.
39. Кобелянська Л.С. Проблеми гендерної рівності : міжнародний досвід, українські реалії. *Проблеми освіти*. Київ, 2004. С. 67-69.
40. Ковальчук І.А. Статеворольова соціалізація учнів: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2007. 216 с.
41. Кон И.С. История и теория «мужских исследований». *Гендерный калейдоскоп* : курс лекций / под общ. ред. М. М. Малышевой. Москва : Академия, 2001. С. 188–242.
42. Кон И.С. Социология личности. Москва : Политиздат, 1967. 383 с.
43. Кон И.С. Введение в сексологию: учебн. пособие для студ. ВУЗов. Москва : Медицина, 1989. 336 с.
44. Кон И.С. Психология половых различий. *Вопросы психологии*. Москва : 1981. № 2. С.32-39.
45. Корнєв М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія. Київ : КНУ імені Т.Г. Шевченка, 1995. 304 с.
46. Кочарян А.С. Личность и половая роль: Симптомокомплекс маскулинности/феминности в норме и патологии. Харьков : Основа, 1996. 127 с.
47. Лопухова О.Г. Влияние этнокультурных традиций на становление психологического пола личности. *Вопросы психологии*. Москва, 2001. № 5. С.73-79.
48. Марценюк Т.О. Гендерна соціалізація як процес формування маскулінних та фемінних ознак гендерної ідентичності [Електронний ресурс] URL: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/1394/3/martsenyuk_genderna%20socializaciya%201.pdf (20.09.2018)
49. Мезеря И.В. Культура отношений полов и воспитание личности семьянина. Луганск : Альма-матер, 2003. 304 с.

50. Милюска Й. Идентичность женщины и мужчины в жизненном цикле. *Социология*. Серия 11. Москва, 1999. № 4. С.102-114.
51. Москаленко В.В., Романова В.Г. Особенности статоворольовой социализации в условиях трансформации общества. *Социальная психология*. Київ, 2003. №1. С.107-115.
52. Москаленко В. В., Циба В. Т. Культурно-діяльнісна концепція соціалізації особистості. *Педагогіка і психологія*. Київ, 1995. № 3. С.136-142.
53. Мухоморіна Л. Хлопчики і дівчатка : диференційоване навчання Дошкільне виховання. Київ, 2001. №4. С. 15 – 17.
54. Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки Київ : Знання, 1971. 230 с.
55. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: підручник: В 2 кн. Кн. 2. Київ : Либідь, 2006. 560 с.
56. Осетрова Н.В. Права человека и гендерные аспекты школьного образования. Москва : Центр общечеловеческих ценностей, 2002. 128 с.
57. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. Москва : Мысль, 1971. 352 с.
58. Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. — Санкт-Петербург : Питер, 2003. 480 с.
59. Психология: словарь / под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
60. Пушкарева Н.Л. Гендерная асимметрия современной социализации и перспективы гендерной педагогики. *Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика*: монография. Ч. 1 / под ред. Л.В. Штылевой. Мурманск: ОУ КРЦДОиРЖ, 2001. С. 25–32.
61. Сечейко О. До проблеми сексуального виховання. *Рідна школа*. Київ, 1999. № 1. С. 17-21.
62. Скотт Дж. Гендер : полезная категория исторического анализа *Гендерные исследования*. Москва, 2000. № 5. С. 142-171.
63. Смелзер Н. Социология. Москва : Феникс, 1994. 688 с.

64. Теоретическая и прикладная социальная психология. Москва : Мысль, 1988.334 с.

65. Фельдштейн Д.И. Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе. *Вопросы психологии*. Москва, 1985. № 6. С. 26–37

66. Фіяло Т. Статеве виховання – справа щоденна. *Дошкільне виховання*. Київ, 2003. № 3. С. 6-9.

67. Хегай М.Н. Гендерные стереотипы и насилие против женщин. *Гендер и культура: учебное пособие для студентов гуманитарных факультетов* / отв. ред. М.Н. Хегай. Душанбе,1999. С. 33–40.

68. Хоткина З.А. Когда дети становятся взрослыми: негативные последствия патриархатной социализации в детстве. *Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика: монография. Ч. 1* / под ред. Л.В. Штылевой. Мурманск: ОУ КРЦДОиРЖ, 2001.С. 33–39.

69.Цимбал І.І. Розвиток гендерної освіти в сучасному освітньому просторі . *Освіта Донбасу*. Луганськ, 2007. № 3 (122). С. 5-9.

70.Цокур О.С. Гендерне виховання – нагальна потреба сучасної освітньої системи. *Директор школи: науково-методичний журнал*. Київ : 2006. № 6. С. 6-12

71. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. 544 с.

72. Ярская–Смирнова Е.Р. Гендерная социализация в образовании. *Словарь гендерных терминов* / под ред. А. А. Денисовой. Москва : Информация–XXIвек, 2002. С. 47–49.